

véri szeretet kisugárzó melegét és messzi jövőbe fénytszoró világosságát. Ez a világosság nem is annyira a földi életre, mint a jövődől lelki boldogságra és üdvösségre irányítja figyelmünket és fokozza mindig szilárd hitünket, a tökéletes gondviselő Isten iránt, kinek legfőbb vigasztalása ezen a földön az a fel-séges evangelium, melyet az ő fia, a mi legjobb testvérünk, barátunk, útmutatónk és vezérünk lehelt a mindenkori tanítványok szívébe.

Ezek nyomdokába lépni s Jézust követve dolgozni és élni az emberiség haladásáért, a lelkek fölvilágosításáért, a tiszta és nemes életért, az a cél, amely egyesíti a világ unitárusait.

Egy lelkes angol unitárius nő szavai csengjenek fülünkbe: Unitárius testvéreim, vegyétek észre, milyen szépség és milyen erő van a mi hitünkben, mert csak így és akkor fog bekapcsolódni abba a hatalmas hatóerőbe, melyet kifejít minden igaz vallás. De ne feledjétek, hogy bármily nagy hitünk őserije, annak szüksége van irányításra, ellenőrzésre és vezetésre, hogy bejusson azokba az életerekbe, melyekből aztán táplálékot szolgálhat az emberiségnek. (Sidney Martineau. 1924.)

*Dr. Boros György.*

### JÓKAI EMLÉKEZETE.\*

Az 1925-ik évvel egy szellemi áldásokban csodálatosan gazdag magyar esztendőnek értünk századik fordulójához. Századik évfordulójánál tartunk tudvalevőleg az 1825-ik esztendőnek, melyről a magyar történet műzsája azt a csodálatos isten-áldását jegyezte fel, hogy ebben az évben háromszor hozott örökké emlékezetes, remek termést a magyar génusz ezred-éves kertjében.

Az első remek termés a *Vörösmarty Zalán Futása*, ez a várva várt magyar nemzeti eposz volt, melynek mélabús akkordjai kuruc tárogató módjára markoltak újra a nemzeti lélekbe, hogy fölverjék ott „a riasztó, vak mélységet” e bánatos melódiával: „Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban?”

Az áldott esztendő második termése egy újszülött fiúcska, egy komáromi rózsató utolsó bimbaja volt, melyről akkor még senkisem sejtette, hogy majd, ha kinyílik, soha el nem muló szépségekkel fogja elárasztani nemcsak a magyar költészetnek, hanem az egész magyar világirodalomnak rózsás kertjét.

\* A Székelykeresztúri Unitárius Főgimnáziumban 1925. március 8-án tartott felolvasás,

A harmadik termést a késő ős hozta. 1825. november 3-án végre testet öltött az ige, megvalósult a régi „*Jámbor Szándék*”. Széchenyi „*legyen*” szavával létre hívta a *Magyar Tudományos Akadémiát*, s a nemzeti áldozatkészségnek e fenséges szép megnyilatkozása egyszerre fényes palotába, őt megillető ruhába varázsolta az addig hamupipőke sorsban tengődő magyar nyelvet és tudományosságot!

Mind a három áldás, melyet a magyar nemzet szellemi életére az 1825-ik esztendő hozott, méltó külön-külön is a kegyeletes emlékezésre. Mostani ünnepelésünk azonban illesse egészen azt a komáromi újszülött fiúcskát, akiből a magyar regényírás fejedelme, a világhírű magyar író lett.

Születése századik évfordulója alkalmából hódoljunk ma a nagy költő-király emlékének, aki a szépség, a jóság és a szeretet diadalának hirdetésével nemcsak földi életében uralkodott a magyar lelkeken, de uralkodik korlátlanul ma is, amikor már teste régen a halhatatlanok között pihen.

Hogyan nőtte ki magát a kis Jókai fiúcska a halhatatlan nagyok közé? Olyan kérdés ez, melynek kutatása és felderítése, — ha teljes sikerrel nem kecsegtet is, — de mind az ifjúságra, mind a nevelőkre és szülőkre nézve sok-sok tanulsággal jár. Ha időnkhez mérten — csak a legkiemelkedőbb mozzanatokon szaladunk is végig, akkor is érdekes és tanulmányos megállapításokra bukkanunk.

Maga a ház, melyben az utolsó Jókai fiú 1825. február 18-án született, sem közönséges épület. Milyen szimbolikusan szép véletlen, milyen jókaiasan poétikus, hogy az a ház, melyben az eszményi világok álmodója, az ideális világfelfogású nagy költő született, valamikor — a vallásüldözések idején — *templom*, kálvinista imaház volt!

És minő romantikus életrajzának második adata is! Micsoda sajtóságos apai sejtelem sugalmazhatta, hogy a kálvinista Jókai fiú, majdan a csodaszép fanatikus történetek kigondolója, a világnak — Homeros mellett — tán egyik legelbájosabb mesemondója, — épen egy páratlanul kalandos életű *regényhősnek*, gróf Benyovszky Móricnak tiszteletére kapjon a keresztségben „*Móric*” nevet?

Mindezek természetesen romantikus színezetű véletlenségek. De az már bizonyosság, hogy a kis Jókai Móric istenadta tehetségnek, lángelmének született! Másfelől azonban az életrajzi adatokból az is kétségtelen, hogy rendkívül áldásos családi, iskolai és társadalmi hatások munkáltak közre odáig, míg az az isteni szikra, — melyet az újszülött e világra kétségtelesenül magával hozott, — soha el nem halványuló, örök fényességű csillaggá növekedhetett a magyar költészet egén!

Bizonyos, hogy a mesélő hajlamot, a szép és nemes iránti vonzalmat, az eszményi gondolkozást, a munka szeretetét, a nemes becsvágyat a kis Jókai Móricban a *családi neve-*

lés alapozta meg. Mikor iskolába került, már folyékonyan tudott olvasni, s nagyon szeretett festegetni. Kilenc éves korában már verse jelent meg nyomtatásban, s tíz éves korában már színdarabot írt.

De amit a családi nevelés ily sokat ígérően építgetett, azt hasonló gondossággal és egyre fokozódó eredménnyel tetőzték be a régi jó *egyházi iskolák*. Komárom, Pozsony, Pápa, Kecskemét a maguk iskolai és társadalmi viszonyaival, ápoló szeretetük melegével mind-mind növelték valamicskét a Jókai szárnyait!

Komáromi kis diák korában tanulta meg — az idegen nyelvek mellett — *okosan gazdálkodni a munkára szánt idővel!* Ekkor szokta meg egész életére a korán kelést. Jókai bámulatos írói termékenységének épen abban rejlik egyszerű magyarázata, hogy nem füstös kávéházakban, hanem a reggeli órák üde levegőjében éber fővel, tiszta szívvel szövögette az ő gyönyörűséges meséit!

A pozsonyi Zsigmondy-ház a szülői hajlékra emlékeztető gyöngédséggel és szeretettel: kávé kanálban adogatott egy kis *önállóságot* és *bátorságot* a túlon-túl félénk komáromi cseregyermeknek.

A pápai önképzőkör *a nyilvános szereplésre és irogatásra* kaptja rá. Itt érdemi ki írói munkásságával az *első aranyat*, s innen, a pápai önképzőkörből viszi, magával az aranyból is többet érő kincset: a *Petőfivel való ismeretséget* is.

Kecskemét a maga alföldi levegőjével *testi és lelki egészséget* ad a betegeskedő ifjúnak. A házi gazdája oldalán tett pusztai kirándulások *a természet szeretetét* oltják belé, s a magyar néplélek megismerésére nyújtanak bőséges alkalmat neki. A kecskeméti környezet ad a különben szerény 18 éves ifjúnak akkora *önbizalmat*, hogy gondolva merészet és nagyot, „A Zsidó Fiú” című drámájával pályázik a Nemzeti Színház 100 aranyára, s ha a jutalmat nem is, de megnyeri vele a bíráló bizottság két legtekintélyesebb tagjának: *Vörösmartynak és Bajzának dicséretét*.

Maga Jókai is elismerte, hogy irodalmi tevékenységének egész alaphangulatát a kecskeméti élet határozta meg. A Petőfivel való pápai ismeretség is voltaképpen Kecskeméten mélyült olyan benső barátsággá, mely később, a pályaválasztáskor döntő befolyást gyakorolt Jókai elhatározására. A pesti írói világban ugyanis *a jó barát*, a már országszerte ünnepeelt Petőfi tanítgatta járnai a még bártortalan Jókait. Ő egyengette Jókai első műveinek, a „*Hétköznapok*”-nak, majd a „*Nepean Sziget*”-nek útját.

Mikor ezek megjelentek, akkor aztán fölöslegessé vált Jókainak a megszerzett ügyvédi diploma. Hamarosan ott haladt ő is a Petőfi nyomában, útban a halhatatlanság felé, és erről az útról nem volt többé visszatérés!

Az isteni gondviselés is úgy intézte a Jókai élete folyását, hogy még mielőtt elveszítette volna a támogató jó barátot, — akivel együtt csinálták a *sajtószabadságot* és a *szép márciusi napokat*, — melléje adta a jó sors élettársul *Laborfalvi Rózát*, ezt a férfilelkű magyar művésznőt, hogy Jókait a magyar költészet számára minden poklokon keresztül megmentse és a halhatatlanság útján tovább vezesse. Valóban, férfi sorsa a nő! A sorstól, mely a Petőfi írói pályáját kegyetlenül rövid hat esztendőben szabta meg, *Laborfalvi Róza erős lelke* vívta ki, hogy Jókainak hat hosszú évtizedet adjon az ég a mesélésre, amíg mind-mind elmondhatja nemzete gyönyörűségére és vigasztalására az „Ezeregyjé Meséi”-nél is bájosabb történeteit. És ő mesélt is egyre, szorgalmasan, mintha a hatvanéves írói pályának minden egyes napját Seherzade módjára kellett volna kiérdemelnie!

Az 1850-es években, amikor Jókai a magyar irodalom munkásai között megjelent, a magyar széppróza parcellája sem állott már ugarolatlanul. Ifjú irodalmi ág volt még ugyan a regény és a novella, de ott dolgoztak már a parcellában: *Jósika*, *Eötvös* és *Kemény*. Mindeniknek megvannak a maga irodalomtörténeti érdemei. *Jósika*, a magyar történeti regény atyja történelmi külsőségekkel és bájos nőalakjaival olvasóközönséget hódít a magyar regény számára. A nagy gondolkozó *Eötvös* hatalmas eszmetömböket görget s irányregényeivel elősegíti a márciusi eszmék diadalát. *Kemény* mintaszerű korrajzai, lélekelemzése és megrendítően tragikus története művészi magaslatra emelik a magyar regényt. De a nemzet osztatlan tapsát egyikük sem tudja kivívni.

Ekkor jelenik meg az irodalmi küzdőtéren s viszi el a pálmát mindnyájok elől Jókai népszerű műzsája, amely szakasztott édes testvér a *Petőfi* és *Arany* műzsájával. A népi-nemzeti költészet apostolai ők mindahárman! *Petőfi* a magyar népdalt nemesíti meg lírájában, *Arany* szertefoszlott naiv-eposzunkat teremti újra a modern epikus költői művészetével, Jókai meg a magyar népmesét emeli regényeiben és novelláiban művészi magaslatra. Csakhogy Jókai hatása a nemzeti lélekre talán még nagyobb és egyetemesebb, mint *Petőfié* és *Aranyé*, mert Jókai a legnépszerűbb műfajban szól nemzetének aprajához-nagyjához és a leghosszabb ideig ő tartja a kezét nemzete pulzusán, hármuk közül az ő írói munkássága a leghosszabb tartamú.

Írói termékenysége is páratlannak mondható az egész világirodalomban! Csak ötven éves írói jubileumáig: 1844-től 1894-ig 324 kötetet adott ki, körülbelől 3500 nyomtatott íven! Összes művei tehát egy egész kis könyvtarra menő tömeget képviselnek, amelynek csak a pusztá lemásolásához is egy emberi élet rendszeres és kitartó munkája volna szükséges. Micsoda hatalmas szellemi munkát végzett hát az a Jókai, aki

műveinek óriási anyagát nemcsak leírta, hanem *kigondolta és szívet-lelket gyönyörködtető regények vagy novellák művészi formájába öntötte!*

Üde fantáziája, mellyel a műveiből kibontakozó hatalmas mesetömböt összehordta, az egész világon tüneményyszerű! Ez egyik legcsodáltabb írói jelessége. Képzelő erejének fénye, mint valami bűvös csodalámpás, bevilágít a mult idők ködébe, föl-idézve a „Török Világ”-ot és „Erdély aranykorá”-t; máskor meg egy vátes ihletével a „Jövő Század” képét vetíti előnkbe. Most a föld mélyébe, a „Fekete Gyémántok” országába száll le magyar táltosa, majd „Egész az Északi Polusig” kalandoz gazdájával, hogy aztán megpihenjen „Az Arany Ember” senki szigetén! Es ez a mesebeli táltos minket is magával ragad. Most ott képzeljük magunkat az örök város hatalmas templomaiban és a pápai áldásért esengő tömegek között szent áhítattal száll meg minket is; majd láng- és vértengeren keresztül ott termünk az „Adorjánok” holdszigetén és a torockói unitárius templom egyszerű falai között is fölemel annak érzete, hogy „Egy az Isten”: a szeretet. Most az erdélyi bércek szédítő sziklapárkányain vezet nagy biztonsággal tova, majd oda találunk nyomában a „Névtelen Vár” környékére, vagy a „Sárga rózsza” pusztai tanyájára.

De nem kell azt gondolnunk, hogy a Jókai fantáziája szövetségesek nélküli nagy hatalom! Költői leleménye elsősorban fantáziájának üde tengerszeméből táplálkozik ugyan, de ezt az el nem apadó tengerszemet hatalmas *megfigyelő erő*, széleskörű *történelmi és természettudományi ismeretek* táplálják szüntelen! Ilyen szövetségesek mellett csoda-e, ha Jókai számára nincsenek meghódíthatatlan területek, természeti tünemények, vagy történelmi korszakok? Csoda-e, hogy muzsája egyaránt otthonos a „Szegény Gazdagok” és „Gazdag Szegények” világában és csak olyan jól fel tudja idézni a rabonbánok rég letűnt idejét, mint a kurucvilágot, a József császár korát, a szabadságharc napjait, vagy a Bachkorszakot? Cselekvényeinek háttere itt az Alduna fenséges panorámája, amott a Hortobágy végtelen pusztája, másutt meg a Hargita bércei. Most a pesti árvízveszedelemnek vagy a Tisza áradásának festői képével, majd a felvidéki éhínségnek megható leírásával remekel. Egyik művében a balatoni rianást, másikban az alföldi délibáb tüneményeit s a pusztai nép életét örökíti meg soha el nem mosódó képekben.

Tollát hazájának összes népei érdeklik: a felföldi tót ép úgy, mint az alföldi magyar, az erdélyi szász és román csak úgy, mint a székely. Egész lelkét a magyar föld, a magyar nép, a magyar történelem imádata tölti be, de azért *költészetében mindenik nép lelki szépségeinek bőségesen juttatott helyet*; furcsaságait, gyöngeségeiket pedig egyforma humorral aranyozta meg! Erről az érzületről tett nemes hitvallást a politikában is!

Amily óriási méretű Jókai költői leleménye a korszakok felidőzésében, a tájak és tünemények megrajzolásában, sokféle alakjainak jellemzésében, épen oly nagy művész az elhittetésnek azon pontján, ahol elvállik, hogy valódi, Isten kegyelméből való művész-e a szerző, vagy pedig csak kontár mázoló! Jókai ugyanis nem realista, vagy naturalista regényíró, sem a mai értelmetlen szimbolista szófaragás nem volt kenyere! Az ő regényeinek világa a népmesékkal határos eszményi világ! Hősei is olyanok, mint a mesebeli hősök: idealisan jók, szépek és mindentudók, vagy pokolian gonoszak. A cselekvény kibonyolítása is meseszerű: a jók diadalmaskodnak és boldogok lesznek, a gonoszok pedig meglakolnak és póruljárnak.

A Jókai költői művészete azonban egészen párhuzamosan halad az Arany János nemes költői irányával, mely e ketős elvben csúcsosodik ki: „*Nem a való hát, annak égi mássa, lesz, mitől függ az ének varázsa*“; de másfelől: „*Győzz meg, hogy ami látszik, az való, akkor neved költő lesz, nem csalo!*“ És Jókai meg tud győzni, vagy legalább olyan álomba tud ringatni, amelyet valóságnak hiszünk, és mi boldogok vagyunk, szívünk édes gyönyörűséggel telik meg, amíg ez a szép álom elbűvölve tart!

Kritikusai különösen ezen a ponton kezdtek ki Jókai írói művészetét. Többnyire azt kifogásolták, hogy történetei valószínűtlenek, hősei mesebeli lények, történeli hátterei nem elég korhűek.

Pedig hát gondoljuk csak meg: *mi a költészet célja?* Nem a gyönyörködtetés, a gyönyörködtetve tanítás? És nem a szép felmutatásával kell-e célját elérnie?? De ha ez a költészet célja, kérdezem: *gyönyörködtető-e, a költészetbe való-e a csunya, rideg valóság, az élet a maga mocsaraival, büzhödt levegőjével, bestialis embereivel??* Nem Jókainak van-e igaza, mikor a költő hivatását így állapítja meg: „A költő nem mondhat le arról, hogy a közszellemnek irányt adjon, hogy ne érje be azzal a hivatással, miszerint hű másolója legyen az élő tényeknek, hanem hogy megteremtője is tudjon lenni olyan eszméknek, amik megszületésre várnak s érdemesek az életre. Tudjon vezetni, hatni, utat törni előre.“ „En is megtalálom a rútat, a rosszat a közéletben — folytatja tovább — föl is mutatom, de nem csinállok az árnyékból alapszint, nem használom célnak az eszközt, nem veszem etikának a pesszimizmust. A nyomorít én gyógyítandónak hirdetem, nem hireszlelem kétségbeesztően gyógyíthatatlannak, mert a civilizált világunk alaplelkülete: a becsület, az emberszeretet, az igazság.“

És kérdezem tovább, nem Jókainak van-e igaza, aki a hódítani kezdő realizmussal és naturalizmussal szemben arra mutatott rá, hogy „Az a társadalom, amelyet Zola és társai bemutatnak, nem az egészséges társadalom maga. Ezek a társadalom betegei léteznek valóban. Sokan is vannak, mint

ahogyan sokan vannak a betegek. Hisz a görvélyesek száma elijesztő. De azért nem görvélyes az egész világ! A rendőrségi rovat csupa tény és valóság; de azért az nem mintaképe az egész társadalomnak. — A föld alatt levőknek, a katakombáknak, a sirmezőknek, a kloakáknak, a kőszénbányáknak, a krátereknek világa is érdekes tanulmány; de azért mégis csak az Isten napja alatti világ a költészet világa. Ez is valóság, ez is realizmus!”

Még csak arra kívánok rámutatni, hogy a Jókai költői művészete a költői műalkotásnak mind a három irányában harmonikus művészet. Invenciójának gazdaságához, eszmevilágának emelkedett színvonalához harmonikusan illeszkedik hozzá közvetlen hangú elbeszélő művészete, pompás mesemondó stílusa, magyaros és gazdag nyelvezete, s végül minden gyöngeséget, minden gyarlóságot a mosoly derűjével enyhítő humora.

E jelességeit éppen a leszigorúbb kritikusan ismerték el hódolattal: Gyulai Pál és Péterfy Jenő.

Hosszú írói pályája alatt a magyar szépprózának sok jeles művelője támadt. A Jókai fejedelmi árnyékában olyan hatalmas írói egyéniségek nőttek, mint: *Mikszáth*, *Herczeg*, *Gárdonyi*. De kérdem, megnőtt-e bármelyikük is oly magasra, hogy a költői művészet összes vonatkozásaiban utólérte volna, vagy éppen túlszárnyalta volna a Jókai regényírói művészetét? Ugyebár, hogy nem?!

Ebből a megállapításból önként következik, hogy Jókai nemcsak életében volt költő-király, hanem költészetének nemes szellemével uralkodik nemzete lelkén ma is!

Ez a nemes szellem nem más, mint a jónak, a szépnek, a szeretetnek, a szabadságnak és az igazságnak kultusza. És éppen ezért a Jókai regényei és novellái nemcsak gyönyörködtető és szórakoztató művek, hanem a legszentebb könyvnek, a bibliának történeteivel és példázataival fölértő gyönyörűséges tanítások: *valóságos nemzetnevelő művek!*

Ebben rejlik a Jókai költészetének nemzeti és világirodalmi jelentősége, s ebben rejlik az ő egyetemes hatásának és páratlan népszerűségének titka. Ez előtt a nemes szellemű, lelket emelő költői művészet előtt hódolt a magyar nemzet a Jókai 50 éves írói jubileuma alkalmával és maga Jókai is erre utalt boldog önérettel, amikor a fejedelmeket megillető fényes hódolatért e szavakkal mondott nemzetének köszönetet:

„Ideál a haza, ideál a vallás, ideál a szabadság...

Ideál a nő s vele együtt a családi élet.

Ideál a becsület, amin a társadalom s a hitel alapszik.

Ideál a humanizmus: ez az új korszak nevelője.

De ideál maga a magyar nép, annak egész élete, lelkülete, eszmejárása.

Tehettem-é én egyebet, minthogy ennek az ideálnak ad-

tam kifejezést, melyet mindenütt magam előtt láttam, elevenen, igazán, alakokban és tettekben megvalósítva?

A költő tartozik nemzete lelkének kifejezése lenni.

És ha nem találná az életben az ideált, a költő missziója az, hogy ezt keresse, megalkossa, nemzetével megismertesse.

A költő hivatása meglátni az égő csipkebokorban az Istent és tolmácsolni az égi szót a ráfigyelő nemzet előtt...

A költő megedzheti, a költő elpuhíthatja nemzetét.

A költő lehet öre a nemzeti és emberi erények frigyládájának, lehet bálványapja az érdekek aranyborjújának, a hiú gyönyörök rézkigyójának. Az isteni szikra minden oltárt megújítani jó.

Én választottam az oltárok között!...

Válasszunk mi is az oltárok között és válasszuk azt, amelyen ő áldozott! Midőn születésének századik fordulóját ünnepeljük, tegyünk egyúttal szent fogadást, hogy azokért az ideálokért, azokért az emberi és nemzeti eszmékért fogunk élni és küzdeni, amelyeket az ő művei hirdetnek.

Igy leszen ünneplésünk méltó az ő emlékéhez!

Áldjuk az isteni gondviselést, hogy ezelőtt száz évvel útmutatóul, *nemzedékek nevelőjéül* adta őt nekünk!

Gyönyörűséges tanításaiért legyen áldott, örökké áldott a Jókai emlékezete!

*Péter Lajos.*

## AZ ERKÖLCSJAVÍTÁS KÉRDÉSE.

A napkeleti szép legenda szerint az erkölcs még az arany fényét is tündöklőbbé teszi. A régi bölcs (Plutarchos) szerint pedig az istenségnek három legkiválóbb és megkülönböztetett sajátsága: a halhatatlanság, a hatalom és az erkölcs. E három közül pedig a legmagasztosabb az erkölcs.

Ha a holt anyagot is megszépíti, ha magát az istenséget is magasztosabbá teszi az erkölcs: mennyivel inkább díszére van az az embernek, aki mai felfogásunk szerint, az egyetlen lény, akit erkölcsi megítélés alá vonhatunk. Csak ő lehet erkölcsileg jó vagy rossz. S csak az ő cselekedetei jöhetnek erkölcsi beszámítás alá. De nála aztán igazán egyetlen önérték az erkölcs. Az ókor bölcsei s maga Jézus is a jóságban látták a boldogságot s a rosszaságban a boldogtalanságot. Kant is nem az értelemben látja az ember legfőbb értékét, hanem az akaratban és az erkölcsi törekvésben. Ezért nem csoda, ha egyesek föltették a kérdést, hogy vajjon az élet van-e az erkölcsért